

MOEIZAME AANLOOP TOT AANPAK PARTICULIERE NIRWANAFLAT DEN HAAG

Gemeente Den Haag
Dienst Ruimtelijke en
Economische Ontwikkeling
Monumentenzorg
Postbus 29734
2502 LS Den Haag

De Nirwanaflat in Den Haag is niet alleen een prachtig ontwerp van de architecten J. Duiker en G. Wiebenga uit 1927. Het is als eerste woontoren van Nederland ook een 'manifest' van het nieuwe vooruitstrevende denken over bouwen en wonen, dat in de eerste decennia van deze eeuw opbloeiende. Tien jaar geleden is een poging gedaan de bouwfysisch slechte gevel op te knappen. De negatieve resultaten hiervan bracht de Vereniging van Eigenaren ertoe een onderzoek in te stellen naar een grondiger aanpak van de buitenhuid van dit jonge monument. Dit heeft geleid tot een degelijke gevelrenovatie, die zojuist is afgerond. Het is jammer, dat architectonische bolwerken als de Nirwanaflat niet integraal door de gemeenschap als cultureel fenomeen worden gekoesterd. Het monumentale object viel helaas ten prooi aan moeizame bouwprocessen en financiële besommeringen, maar zal desondanks weer in volle glorie uit de steigers komen.

Ir. Sjo van den Eerenbeemt

Architect J. Duiker wordt gezien als één van de nationaal en internationaal spraakmakende architecten van de architectuurstroming het Nieuwe Bouwen. In de turbulente tijd na de eeuwwisseling ontstonden nieuwe stromingen en gedachten over het wezenlijke van architectuur. Een tendens werd in gang gezet van individualistische en kunstzinnige architectuur naar een meer universele en rationele bouwkunst. De traditionele versierdriften van de gevelkunstenaars van de stroming de Amsterdamse School werden heftig bekritiseerd.

Onder invloed van de architecten Berlage en Frank Lloyd Wright verruimde het werkveld van de architectuur zich. Architectuur beperkte zich niet tot de buitenschil, maar moest zich bezig houden met de compositie van alle bouwkundige elementen en moest leiden tot een ruimtelijk geheel. Nieuwe visies over wonen kregen hun beslag in nieuwe stadsuitbreidingen. Veel werd er in vakbladen gepubliceerd. Manifesten weerlegden de conventionele opvattingen.

Te midden van tijdgenoten als Jan Wils, Mart Stam, J.J.P. Oud, Gerrit Rietveld onder-

ging Jan Duiker een vergelijkbare ontwikkeling van het neoplasticisme van de Stijl naar het Functionalisme, zoals dat door de architectengroep 'de 8 en Opbouw' werd gepropageerd. Hij kreeg nationale bekendheid door het in samenwerking met B. Bijvoet gewon-

nen prijsvraagontwerp voor de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam. In de eerste ontwerpen is de invloed van Wright nog duidelijk herkenbaar.

Zijn latere, beroemd geworden, projecten laten een eigen vormtaal zien die aansluit bij de functionalistische stijl. Nieuw materiaalgebruik en een rationele indeling van het te huisvesten programma gaan samen op met een fijngevoelige samensmelting van bouwvolumes en expressieve details. Zijn sanatorium Zonnestraal in Hilversum is nog steeds een inspiratiebron voor huidige architecten door de lichtvoetige, transparante architectuur en de toepassing van koele materialen als beton en glas. In de rij van 'toppers' moe-

De Nirwanaflat in Den Haag is als eerste woonflat van Nederland een manifest van het nieuwe vooruitstrevende denken over bouwen en wonen in het begin van deze eeuw.

ten ook het voormalige Gooiland hotel in Hilversum (onlangs gedeeltelijk gerestaureerd) en de Openluchtschool in Amsterdam worden vermeld. De vroege dood van Duiker (1935) heeft een verdere ontwikkeling abrupt doen verstillen.

Duiker beperkte zich niet alleen tot het ontwerpen. Hij was samen met zijn medewerker en constructeur Wiebenga voortdurend aan het experimenteren. Beiden volgden ontwikkelingen in het buitenland en reisden veel, om zich zo breed mogelijk te oriënteren op de toepassingen van nieuwe materialen en bouwtechnieken. Als gevolg daarvan ontstond ook het boek van Duikers hand: Studie over Hoogbouw (1930). Stedebouwkundige aspecten alsook het onderzoeken van nieuwe woonvormen in hoogbouw gaven nieuwe inzichten, die een Nederlandse interpretatie van Amerikaanse ontwikkelingen en Corbusiaanse studies in Parijs tot stand kon gaan brengen.

Nirwanaflat eerste woonflat

De sterke affectie met hoogbouw heeft haar materialisering in de Nirwanaflat gekregen. Oorspronkelijk maakte de opvallende flat langs de verbindingsweg Leiden-Wassenaar-Den Haag op de hoek Benoordenhoutse-

weg/Willem Witsenplein deel uit van een grotere stedebouwkundige invulling met vijf in schaakpatroon geplaatste flats, die een koppeling op de hoeken hadden. Financiële oorzaken, onder andere door de geringe kennis over het hergebruiken van bekistingselementen, hebben ertoe geleid dat men nooit verder is gekomen dan dit ene gebouw. De oorspronkelijke verbindingserkers/-balkons op de uiterste hoek verwijzen nog naar de voorgenomen handreiking naar de tweede flat.

Stedebouw en typologie

Niet alleen gaf Duiker een stedebouwkundige visie over lokalisering van de flats onderling en de bereikbaarheid vanaf de openbare weg. Ook bewees Duiker zich op andere, voor die tijd niet gangbare, fronten als actief architect. Naar zijn mening had de schepper van woningen een maatschappelijke en sociologische verantwoording en moest hij de typologie van het wonen heroverwegen en verder ontwikkelen.

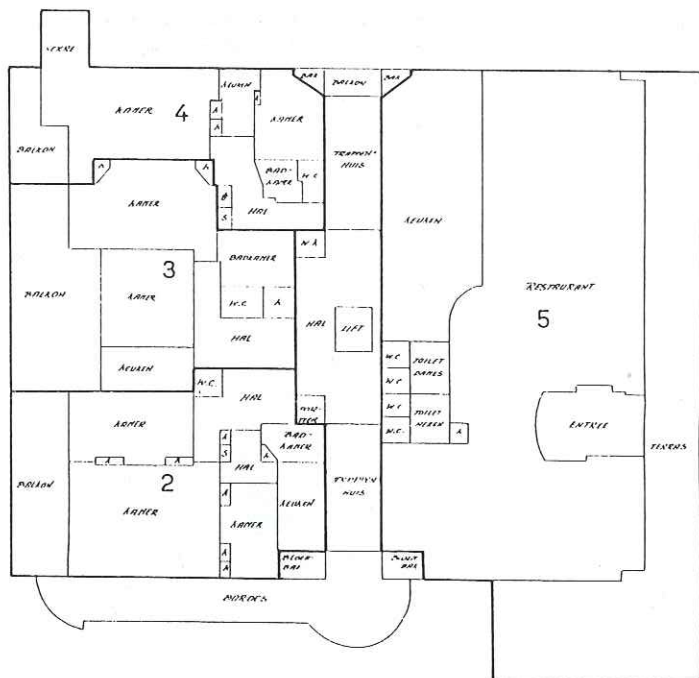
Geïnspireerd door de Amerikaanse wooncultuur stelde Duiker zich voor, dat de Nirwanaflats als 'service-flats' zouden worden uitgevoerd. Niet alleen voor die tijd (en nu nog, trouwens) royaal wonen, maar ook com-

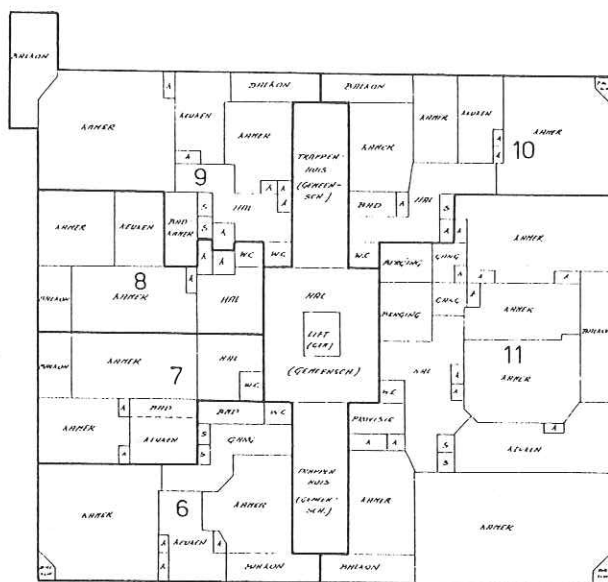
Tijdens de renovatie hebben de bewoners maanden achter steigers en afschermkleden vertoeft.

pleet met een centrale keuken onderin de flat (waar men maaltijden kon bestellen die door een goederenlift tot in de betreffende woning konden worden aangevoerd), een centrale verwarmingsinstallatie, een lift, huistelefoons en vuilstortkokers.

In tegenstelling tot de in zijn boekwerk

Nirwana is gebouwd als serviceflat met een keuken (restaurant) op de bel-etage, waaruit via een goederenlift maaltijden in de betreffende woning konden worden geserveerd (oorspronkelijke plattegrond eerste verdieping).

Dit jonge monument kent vele woningtypen van vrij groot naar erg klein (oorspronkelijke plattegrond tweede verdieping).

Hoogbouw omschreven woningen ging het hier om de luxere woontypen. De indeling van de woning zou naar de inzichten van de bewoners tamelijk vrij kunnen worden ingedeeld. Daarvoor zou het constructieschema een bijdrage kunnen leveren.

Onwennigheid hoogbouw en beton

Hoogbouw was voor woningen in die tijd nog niet eerder vertoond. Men leefde in een innovatieve periode. Met het materiaal beton werd druk geëxperimenteerd. Onder andere Betondorp werd in die tijd gebouwd (1923-1925) en droeg bij aan de mogelijke toepassingen. De kennis van de bouwfysica was gering en men kon slecht voorspellen hoe de nieuwe materialen en de assemblage-technieken en de daarvoor nieuw ontwikkelde details zich in de tijd zouden houden.

Uitgangspunt voor de constructie van de flat was het maken van een 'plan libre', getuige de eerste constructietekeningen. Ronde kolommen in een rasterpatroon, onafhankelijk van de woningindeling en andersom. In de verdere uitwerking hebben Wiebenga en Duiker steeds meer op hun vrije plattegrond moeten inleveren. Stabiliteitsfactoren, indelingsmoeilijkheden en onwennigheid van de gemeentelijke diensten leidden er onder andere toe dat de zeven lagen tellende flat zijn heldere constructieschema kwijt raakte. Desondanks bleef de indelingsvrijheid in de woning en de uitwisselbaarheid qua grootte van de woningen onderling goed mogelijk. De plattegrond van de vierde verdieping ziet er wezenlijk anders uit dan van de tweede verdieping.

Imago

Dat de flat zo'n geweldig imago heeft is naast verwonderlijk ook begrijpelijk. Verwonderlijk in die zin dat nauwelijks afleesbaar is dat deze residentie uit 1930 stamt. Duiker was zijn tijd ver vooruit, niet alleen wat betreft materiaal- en vormtoepassingen, maar ook door de kwaliteit en het universele ontwerp.

Zowel de Hagenaar als de passant van buiten de stad zijn gevoelig voor de kracht, die van het ontwerp uitstraalt. Het gebouw is niet alleen stoer, maar ook frivool en exotisch. De duidelijk afleesbare naam onderstreept de tweeslachtigheid van het gebouw: een impressie van een mediterrane sfeertje naast de werkelijke betekenis van het woord

Nirwana: 'methodische onthechting van het aardse'.

In de loop der jaren echter ging de flat zienderogen achteruit. De natte, vochtige plekken op de gevels droogden nauwelijks op, hetgeen een constant vlekkerige indruk maakte. Dit was mede de reden van een gevelrenovatie zo'n tien jaar geleden. De betonnen buitenschil van 7 cm dikte was op diverse plekken afgebrokkeld door vocht en vorst. De geringe isolatie van kurk achter het beton was goeddeels weggerot. Men heeft echter destijds uit financiële en organisatorische overwegingen niet gekozen voor een grondige verbetering van de buitenhuid. Even kwam het werkelijke imago weer terug toen de renovatie-activiteiten ten einde liepen, maar de betonreparaties bleken al gauw lapmiddelen en de flat verviel weer in een negatieve uitstraling.

Eerste plannen

Zo'n vier jaar terug is door de Vereniging van Eigenaren (VVE) aan het ingenieursbureau DHV een opnamerapport en tevens verbeteringsplan gevraagd. Het bleef niet bij één rapport, maar er volgden er meer mede doordat eigenaren steeds duidelijker aangaven wat men, naar de huidige normen en wensen, onder een grondige renovatie verstond.

Naast het thermisch isoleren van de betongevel wensten de bewoners onder andere ook de toepassing van dubbel glas en de daarbij passende ventilatie-voorzieningen om het comfort binnen de woningen te verhogen.

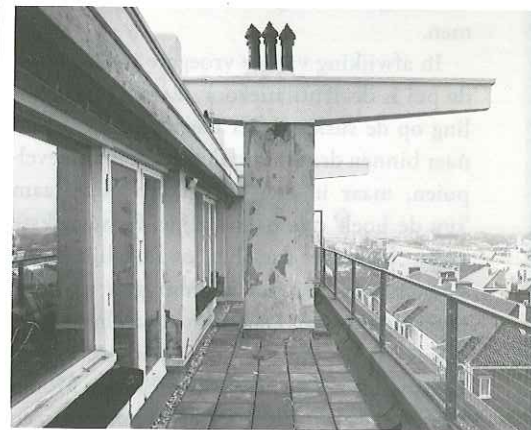
Midden in dit proces heeft op basis van de beschikbare gegevens en wensen van dat moment een aanbesteding plaatsgevonden, die tot op de dag van vandaag zijn negatieve invloed heeft doen gelden. Het plan was namelijk nog niet compleet en volwassen, terwijl de aannemer zonder zorgen over mogelijke concurrentie de verdere ontwikkelingen kon afwachten.

De nadere eisen vanuit de bewoners maar ook vanuit de gemeente, die bij monde van haar welstandscommissie een proefraam van hout volledig afkeurde, hebben de prijs verder opgedreven en het klokje doen voorttikken. Wisselingen in het bestuur en herformulering van de taken van de aanwezige partijen hebben ertoe geleid, dat het plan, zij het moeizaam, in januari van 1991 in uitvoering is genomen.

Een van de middelen om tot een rendabel

plan te komen was de truc om de dakwoningen buiten het renovatieplan te laten en het in eigen beheer uit te voeren. Tenminste wat de gevelpuien betrof. Wel zijn hier de daken, dakterrassen en andere onderdelen van algemene aard, zoals de hijsbalken, in het plan betrokken.

De eigenlijke renovatie heeft qua hoofdbouw betrekking op de totale buitenschil. Van onder tot boven zijn alle puien conform het origineel vervangen of, zoals op de begane grond en eerste verdieping, in gewijzigde vorm teruggekomen. De betonnen gevelelementen zijn aan de buitenzijde totaal inge-

Eén van de middelen om tot een rendabel plan te komen was om de dakwoningen buiten het renovatieplan te laten. Deze worden later in eigen beheer opgeknapt. Wel zijn meegenomen daken, dakterrassen en onderdelen van algemene aard, zoals de hijsbalken.

pakt met 4 cm dikke isolatie en vervolgens afgepleisterd in een Siliconenpleister. De balkons en loggia's zijn aan de bovenzijde onderhoudsvrij gemaakt door een Triflex gietvloer op vinylbasis. De onderzijde is van isolatie voorzien en eveneens gepleisterd. Daarmee zijn de koude bruggen naar binnen toe verminderend.

Voor het vervangen van de originele houten puien zijn nogal wat toeren uitgehaald. De puien waren door de ingestorte verankeringen in het beton niet eenvoudig te verwijderen. Voor het terugplaatsen van een met dubbelglas voorziene houten pui (uitgevoerd in gelamineerd dark red meranti) zijn nieuwe aansluitdetails gemaakt langs de randen. De 4 cm dikke isolatielaag veroorzaakte een verplaatsing van de pui naar buiten, zodat op de plaats van de horizontale aansluiting op de betonpenanten extra timmerwerk moest

worden verricht. Aan de onderzijde moesten nieuwe waterslagen worden gemaakt. Gekozen is voor betonnen dorpels, die aan de betonnen borstweringslementen zijn verankerd. Aan de bovenzijde zijn ventilatiesleuven boven het kozijn geformeerd, zodat een achter het kozijn geplaatste suskast voor de nodige ventilatie kon zorgen. Deze kast is geheel weggetimmerd in het plafond en op dezelfde wijze als het plafond afgewerkt. Alleen door de ventilatiesleuven, die erin zijn opgenomen, is de aanwezigheid af te lezen. Het draaiknopje voor de bediening van de kasten is op deze wijze echter hinderlijk moeilijk op een hoogte van ongeveer 2,40 m terecht gekomen.

In afwijking van de vroegere indeling van de pui is de ventilatievoorziening, in aanvulling op de suskast, niet meer gezocht in een naar binnen draaiend stalen raam in de gevelpui, maar in een hardglazen uitzetraam 'om de hoek' aan balkonzijde. Belangrijkste reden hiervoor was het onmogelijk slank houden van de, met 32 mm glas gevulde, draaiende ramen. De grofheid van het detail, die daardoor zou ontstaan, vond geen goedkeuring bij het gemeentelijke Bureau Monumentenzorg en de Welstandscommissie en trouwens ook niet bij de VVE in de persoon van de voorzitter, de heer A.E.D. van Capelleveen.

Alvorens de isolatie op de betonelementen aan te brengen zijn de opdrachtgever en directie van de bouw (Starke Diekstra Ingenieursbureau) de steigers opgeklommen en hebben hamertje-tik gespeeld om de rotte plekken aan te wijzen. Deze methode gaf echter wel een grote, maar tevens noodzakelijke overschrijding van de post betonreparaties (van 10.000 gulden naar 80.000 gulden) hetgeen door het ministerie van WVC is glad gestreken.

Overige aanpassingen

De eerste twee lagen van de flat stonden leeg tijdens de renovatie. Op de begane grond was een garagebedrijf gevestigd. Op de eerste verdieping bevinden zich drie woningen en de oorspronkelijke restaurantruimte. De gebruikers hadden geen zin in een verbouwing en kozen ervoor te verhuizen. Behalve de gevel is ook het interieur van deze twee lagen aangepakt. Wanden zijn verplaatst, toegangen verbeterd of alsnog gemaakt, gevelpui voor het gebruik van bij-

voorbeeld kantoren aangepast enz. Er liggen nu ook gedachten om het terrein rondom de flat op te knappen. Al met al hoopt de eigenaar/projectontwikkelaar, dat de vrijer in-deelbare ruimte en de totale renovatie een beter in de markt afzetbaar geheel oplevert.

Ten aanzien van de woningen is gesteld, dat deze op eigen initiatief van de eigenaar-bewoners intern kunnen worden aangepast. Menig bewoner zag in de gevelrenovatie aan-

In afwijking van de vroegere indeling van de pui is de ventilatievoorziening, in aanvulling op de suskast, niet meer gezocht in een naar binnen draaiend stalen raam in de gevelpui, maar in een hard glazen uitzetraam 'om de hoek' aan de balkonzijde.

leiding om ook het interieur van de woning aan te passen. Wel is gelijktijdig met de buitenrenovatie de waterhuishouding en centrale-verwarmingsinstallatie aangepast. In plaats van een centraal op olie gestookte voorziening heeft nu elke woning een eigen combiketel voor warm water in water- en cv-leidingen. Beneden op de begane grond bevindt zich in een aparte ruimte de bemetering van het gas en water.

Subsidies

Monumentenzorg komt niet zo snel in aanraking met een bouwwerk als deze flat. Doorgaans wordt subsidie verstrekt aan rijksmonumenten als musea, kerken, en dergelijke of aan gemeentelijke monumenten van particuliere eigenaren en overzichtelijk

bouwwolume. Door de aanwezigheid van 33 eigenaren moesten zeer verschillende verdeelsleutels en niet gangbare procedures worden ontwikkeld. Het gebouw omvat zowel zeer grote als zeer kleine woningen, sommige woningen ondergingen geen gevelrenovatie (topwoningen) en de ene woning wordt verhuurd, terwijl de andere door de eigenaren zelf wordt bewoond.

Bureau Monumentenzorg van Den Haag heeft een doorsluisfunctie gehad naar de Stichting Nationaal Restauratiefonds in Hoevelaken, waar een rekening courant open stond als buffer voor de uit te betalen gelden. Voor het totale pakket zijn 33 onderdelen (woningen of eigenaren) benoemd, waar de diverse gelden en subsidies naar worden toegerekend. Al met al een behoorlijke gecompliceerde administratie.

Eigenaren, die tevens bewoners zijn, kunnen een subsidie tegemoet zien van ongeveer 30 procent, terwijl verhuurders zich kunnen verheugen op een overheidsbijdrage van ongeveer 75 procent. Op de totale projectkosten zullen gemeente en rijk nagenoeg de helft subsidiëren.

Partijen

Door de geschetste ontwikkeling ontstond vanuit een eerste gedachte voor een grondige onderhoudsbeurt een verschuiving naar een verandering van het totale gevelpakket. Door deze verschuiving kwam het behoud of het gevoelig wijzigen van het originele door Duiker bedachte gevelbeeld ter discussie. Normaal gesproken wordt voor deze overwegingen een architect aangewezen om een uitspraak te doen omtrent het in evenwicht brengen van het oorspronkelijke ontwerp met de hedendaagse woonwensen.

Vanuit het gegeven dat de rapporten en bestekken er al lagen en de kennis en betrokkenheid vanuit Monumentenzorg afdoende waren, heeft men niet aangedrongen op een architect. Als neutraal geweten heeft men de Welstandscommissie in de persoon van architect Rainer Bullhorst mee laten lopen in de vergadercyclus. Zijn bijdrage is met name af te lezen in de detaillering van de middenstijlen in de pui. De horizontale kozijnonderdelen hadden een grote diepte, terwijl de verticale tussenstijlen van staal als ranke en dunne pezen tussen deze horizontale banen waren gespannen. De horizontale werking is gehandhaafd en voor de verticale onderdelen is

Voor het terugplaatsen van een nieuwe houten pui zijn nieuwe aansluitdetails gemaakt langs de randen. De 4 cm dikke isolatielaag veroorzaakte een verplaatsing van de pui naar buiten. Dit had tot gevolg, dat op de horizontale aansluiting op de betonpenanten extra timmerwerk moest worden verricht.

een platte aluminium strip als glasafsluiting gekozen. Bullhorst voorzag deze strip van twee ribbels, waardoor het profiel van het raam aan slankheid won.

Op deze wijze ontstond een bouwteam van VVE, Starke Diekstra (directievoering),

Schakel & Schrale (uitvoering), Bureau Monumentenzorg en de Welstandscommissie. Het feit, dat in deze samenstelling diverse personen meerdere petten op hadden heeft naar hun zeggen het resultaat niet nadelig beïnvloed. Van Capelleveen (van professie binnenhuisarchitect) heeft zich tevens als architect opgesteld, gaf suggesties voor wijzigingen in pui en aanpassingen op andere vlakken en controleerde de werktekeningen. Schakel & Schrale had naast de rol van aannemer ook een stukje van de architectentaak op zich genomen door het vervaardigen van

de werktekeningen. Rainer Bullhorst trad niet alleen op als controlerend, maar ook als initiërend persoon en liet zijn sporen na.

Ondanks deze onconventionele maar deskundige en betrokken bezetting van een bouwteam kan de indruk niet geheel worden weggenomen, dat sommige details niet optimaal zijn. De uitzetraampjes gaan zich, zeker in uitstaande stand, door hun plaatskeuze en zwarte randen duidelijk en hinderlijk tonen. De afdekkers op de muurtjes van de hoekbalkons zijn niet sterk. Op het laagste opstandje zit een ondefinieerbaar metalen afdekkertje, dat tot diep in het zijdelings zittende pleisterwerk loopt; op de hoger oplopende borstwering ligt een naar buiten uitstekende grove afdekker, die bijna het ranke hekwerkje raakt. De spleten van de suskasten boven de kozijnen tekenen zich duidelijk af; zeker als op sommige plaatsen, door de grotere achterliggende kamer, een extra spleet is gemaakt. Hoe gaan de bewoners straks hun zonwering ophangen? Volgens Van Capelleveen komt hier een verbod op te staan: niet spijkeren in een pleisterlaag en een slappe isolatieplaat.

Wellicht is het voorgaande muggezifterij, maar voor een dergelijk fenomeen toch ook wel op zijn plaats, zeker gezien het feit dat Duiker alle details zorgvuldig heeft gewogen en toegepast. Jammer genoeg is voor het opknappen van de entreelufel en andere toegangsonderdelen (de trap, muurtjes en vloerafwerking) de geldpot leeg. De gevelrenovatie is daarmee niet af en dus eigenlijk blijven steken op een punt, waar het gemeenschappelijke en culturele belang het onderpit moeten delven ten opzichte van de harde feiten die meestal voortkomen uit een ander fenomeen: de pecunia.

Neemt niet weg, dat binnen de gegeven omstandigheden een optimaal resultaat is bereikt. De Nirwanaflat zal zich zelfs bij een grijze grauwe lucht als een nieuwe frisse flat gaan aftekenen.

FOTO'S PETER DE RUIJG

Gegevens

Project: Gevelrenovatie Nirwanaflat, Den Haag. Opdrachtgever: Vereniging van Eigenaren Nirwanaflat in samenwerking met Bureau Monumentenzorg en het Nationaal Restauratie Fonds, Hoevelaken; Directievoering: Starke Diekstra Ingenieursbureau, Nieuwegein; Hoofdaannemer: Schakel & Schrale bv, Amsterdam; Houten kozijnen: Noko, Bergen op Zoom; Betonreparatie: BIM Betonrenovatie bv, Arkel; Kosten: 3 miljoen gulden, inclusief btw. Bouwtijd: januari 1991 - januari 1992.